

ד"ר אהרון ברט
דורנו מול שאלות הנצח
וכתבים אחרים

המדור הדתי במחלקה לענייני הבווער והחלוץ
של ההסתדרות הציונית
הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית
ירושלים תשל"ג

אהרון ברט

—

**דורנו מול שאלות הנצחה
וכתבים אחרים**

ARON BARTH
THE MODERN JEW FACES ETERNAL PROBLEMS
AND OTHER WRITINGS

דורנו מול שאלות הנצח

נדפס לראשונה בשנת תש"יד ובשנייה בשנת תשט"ו,
תורגם בשנת תשט"ז, לאנגלית, לצרפתית ולגרמנית

המהדורה הזאת המורחבת בכתבים נוספים הותקנה והוגאה לדפוס

בידי מאיר חובב בשנת תש"ט

הדפסה שנייה בשנת תשכ"ג

הדפסה שלישית בשנת תשכ"ה

הדפסה רביעית בשנת תשכ"ז

הדפסה חמישית בשנת תש"ל

הדפסה ששית בשנת תשל"ג

נדפס בירושלים בדפוס חמד

Printed in Israel 1972

תוכן הספר

הקדמת המחבר . . . . .
ליד ברט — האיש וספריו מאיר חובב . . . . .
3 7

לעוניין המצוות

17 מצוות למה ניתנו ? . . . . .
א. מיבנה המצווה (17) ; ב. יצר ורצין (19) ; ג. תפילה מנוסחת
לעתים קבועות, על שום מה ? (23) ; ד. מועדים והלכותיהם המרובות
למה ? (26) ; ה. זבר ליציאת מצדים (28) ; ו. מצוות סוציאליות —
מטרה יאנצאי כאחד (30) ; ז. השבת מחוללת מהפכה (32) ; ח. קודש
וחול (36) ; ט. סכנת השגורה (37) ; י. תורה אחת (39) ; יא. תורה
שלמה (41).

44 טעמי המצוות בדורנו . . . . .
א. אמונה תמייה (44) ; ב. המצווה לזרף את הבריות ניתנו (46) ;
ג. כיביש היוצר (48) ; ד. הינוך הדור על ידי המצוות (52) ; ה. הורות
למצוות ושארנו עמו (58).

דורנו מול שאלות הנזח

במבוא

דורנו (63) ; האם קיימת השקפת עולם של היהדות ? (67).

הבריאות

1. בריאות העולם : ה' קיים לעד הבריאות בת חלוף (73) ;
ה' אחד ואינו גוף (76) ; חוק נתן ולא יעבור (80).
2. האדם : בריאות בצלם (88) ; חופש הבחירה (92) ; בין אדם
לקונו (100) ; ברית כרותה לאדם ; ברית ברותה לישראל ;
השותפות (105) ; אוניברסלים ולאומות (112) ; פרט וכלל (120).

זיקת הנברא לבוראו

1. השגחה : השגחה כללית והשגחה פרטית (123) ; ההשגחה
וחופש הבחירה (126) ; ההשגחה והחוקיות שבטבע (130) ; ניסים
ונפלאות (133) ; שכר ועונש (142) ; טוב ורע (144).

2. הדרכה מעלה : לא נחש ביעקב ולא קשם בישראל (156) ;
גולוי שכינה (161) ; תודה מן השמים (167) ; ביקורת המקרא
(173) ; ביקורת הביקורת (179) ; הנבואה (189).
3. מגמת ההזרכה : זדה ומשפט (203) ; חסד ואמת (214) ;
קדושה (224).

העולם הזה והעולם הבא

- העולם הזה (232) ; ימות המשיח (238) ; עולם הבא ותחיית המתים
(244).

סוף דבר
ודרכנו לאן (250).

חינוך לאמונה

- 263 **חינוך לאמונה** . . . . .
אמונה ומדע (266) ; האמונה הטבעית ותשובתה (269) ; לשאלת הרע
וחוסר השלמות בבריאה (273) ; יהודיה של אמונה ישראל (276) ;
יד ד' בהיסטוריה (277) ; לאן אתה הולך ? (280).

ההשגחה במקרא

- 283 **ההשגחה במקרא** . . . . .
שיטת הבירור (283). החומר המקורי : השנאה כללית (285) ;
השנאה פרטית (290). **ניסיונות Umotim** במקרא : הסרת אי
הבנות (294) ; קביעות העמדה (303).

הרצתה

- 317 מהנותנת דת ישראל יהודים לא דתיים ? . . . . .
א. יוציאת רוח העם (319) ; ב. השקפת עולם יהודית (322) ; ג. ההלכה
יהודי הלא דתי (327).

פתחות

- 337 **פתח העניינים והশמות** . . . . .

דברי הקדמה
ל"דורנו מול שאלות הנצח"

"אודך ד' כי אנפת بي ישב אפק ותנחמני". אין למצוא מילים יותר מתאימות להקדמת הספר זהה שכתבתיו בזמן מחללה קשה וגדתני ערבי שובי לעבודתי.

דואשיותו של הספר בשיחותי עם ילדי וחניך ביתוי, משחר נערויר-הם השתרדתי להכניסם לביעיות היסודות של היהדות. כשהיו בני עשר התחלנו לקבוע עיתים לכך. רשאים היו לבחור בנושאים שעוניינו אותם ולשאול שאלות כרצונם. כך הגינו בענייני אמונה ודעות מאזו ועד שעובדו את ביתוי מבוגרים, שנהvana ביתר עומק, אף היינו מעיינים יחד בספרים וкосרים קשיים בין בעיה לבעיה. מן התשוו-בות השונות נסינו ליצור השקפת עולם אחת. תמצית שיחותי על עניין המצוות יוצאה לאור על ידי המדור הדתי במחלקה לענייני הנוער והחולץ, בשם "מצוות למה ניתנו" (עברית, אנגלית, צרפתית, ספרדית, פורטוגזית ואיטלקית).

לאחר מכון פניתי לכנס את יתר דברי שיחותינו. אולם עם כל רצוני הטוב לא ניתנה לי האפשרות. עבודה כמנהל הבנק הלאומי לישראל בשנים מכريعות אלו דרשה את כל כוחי ואת כל מרצו בשעות העכודה ומהויז להן. במידה שהיתה שעתינו פנויה, הקדשתה לעבודה ציבורית. והנה בר"ח מרחשון תש"ב נפלתי למשכב. חליתי מחללה קשה, ממושכת וסבוכה תסבוכות רבות. שכבתהי חדשניים במיטה ואחרי שקמתי חזרתי ונפלתי למשכב פעמים אחדות. גם זו לטובה. באותה תקופה חיברתי את ספרי זה וגמרתיו ערבי שובי לעבודתי, שנה אחרי שחליתה. גמרתי אבל בחינת "תם ולא נשלם". כי ברור לי שאי אפשר לפני אחרית הימים לדעת את ה' די השיב תשובה על כל השאלות המטרידות אותנו. ובודאי לא אני מסוגל לכך. אולם נסיתתי — ואשמה אם הצלחתי — להקנות לדור הבא רעיונות שקיבלו מורי ורבותי בני הדור הקודם: ר' עורי אל הילדה היימר ז"ל, שלא זכיתי ללמידה

מפני ממש, אבל את חורתו שמעתי מפי אבי מורי ז"ל ומאמני מורה ז"ל, שהיתה בתו הנאמנה, תלמידיו ועווריו שמיימיהם שתיתתי, ביניהם אבי מורי ז"ל פרופ' יעקב ברט מגולי המוזהנת בזמנו, בלשן, דקדון ומפרש התנ"ך : ומורה הרב פרופ' דור הופמן ז"ל מגולי חכמי אשכנו והפסיק המכרייע שם בדורו. אף הוא היה איש מדע אשר הנחית לביקורת המקרא מכיה אחריו מכיה בלוחמו בה בשיטות מדעית מודרניות, מתוך ידיעה עמוקה של אוצר הפירושים הנמצא בידינו. נסיתி להוסיף גם מרעינותו הפילוסופיים של מורה ר' זלמן ברוך רבינקוב ז"ל מגולי התלמידים של ר' אליעזר מטלז'. מורי ורבבי זה אהדרי שקיבל סמכות מר' אליעזר ז"ל, ישב יותר מעשרים שנה בעיר האוניברסיטה היידלברג ועסק מן הבוקר עד השעות המאוחרות שבילילה בתורה ובמדוע. הוא היה גאון בתורה וגadol בפילוסופיה, בסוציולוגיה, בהיסטוריה ובמשפטנות. גישתו היסודית התAIMה כל כך לגישת מורי ורבותי האחרים עד שלא תמיד ברור לי מה קיבלתי מידו במיו"ח. אולם הפרקים על הבריתות, על יהיד וציבור ועל משפט נובעים בעיקר מתלמידו. דבר שהוסיף משלו הוא הפרק "בריה בצלם" והחשיבות המרכזית שאני משווה למושג הזה. זה שנים רבות תמהה בעיני כי אותו כלל גדול ומכרייע, שהאדם נברא בצלם, זהה לכל כך מעט התעמקות בספרות הפילוסופית שלנו. עמדת האנוש בעולם, חופש הבחירה, כריתת הבריתות, גילוי שכינה, נבואה וועלם הבא אי אפשר להבין אלא מתוך הבנת הבריה בצלם. ומיאידך אם מבינים את הבריה בצלם נפתרות בעיות שנדרחו בהן הפילוסופים שלנו. כבodo של הרמב"ם במקומו מונה גם אם לא נסביר כמותו בשאלת פילוסופית פולונית. אף על פי כן מפניו אנו חיים ומימייו אנו שותים. מקוה אני שה' חנן אותנו את הרעינות הנכנים וזיכני למצוא לרעינות מורי ורבותי את הביטויים המתאים.ומי יתן ומה שהועיל לבני ביתי ולוייעיל גם לכל הנער ולמדריכיו ולמחנכיו, ונתקרב כולנו יחד לדעת את ה' ומעשו.

לשמחה הרבה אולה מהר המהדורה הראשונה של הספר. לפיכך נאלצנו להוציא לאור מהדורה שנייה, חודשים מספר אחדי הופעת

דברי הקדמה ל'זרוננו מיל' שאלות הנצח'

הראשונה. לפי בקשת קוראים שונים הוסיף פרק ראשון ואחרוון המסבירים מדוע על דורנו לחזור ולשאיל את שאלות הנצח ומה ילמד דור זה מן התשובות. הרוחתי במקצת את הפרקים הדנים בחושים שבטבע וاتفاق תיקוניים קלים אחרים בעקבות העורחותם של סופרים ופיזיוגמים שכתו על הספר. איחדתי מספר פרקים קצרים כדי להבהיר את הקשר הפנימי ופה ושם שיניתית את סדר הדברים לשם יתר בהירות. הרב צבי יהודה הכהן קוק רשם הערות מאלפות בשולי הספר, באחדות מהן השתמשתי — ברשותו — לשם שיפור מהדורה זו.

חוובת נועימה לי להביע את חודתי לבן דודי הספרן ד"ר עזראיאל הילדשיימר שהמציא לי בימי חוליו את כל הספרות שהיתה נחוצה לי, ליהודי ד"ר פ. גומפרץ אשר קרא את הטיוותה הראשונה ויעץ לי מעצותיו הבנות. ומעל לכל: לרופא חולים בשם ולוועורי הנאמנים עלי אדמה. נאמנו דברי חכמים "גדול הנס שנעשה לחולה מן הנס שנעשה לחנניה מישאל ועזרית" (נדדים מ:א). ברוך רופא חולים ברוך הוא וברוך שמו.

ד"ר אהרן ברט – האיש וספריו

הווצהתו של ספר זה היא קיום משלתו-צוואתו של ד"ר אהרן ברט ז"ל. ד"ר ברט היה כל ימיו איש המעשה. מימי געווריו עמד במרקם של החיים היהודיים, מנהיג הציונות הדתית, ומשעלת לארץ-ישראל נצטרף לעושים במלאת הבניין והתקומה. כל ימיו עסק גם בתורה, וביקש לכורוך תורה עם דרך ארץ בפעילותו היומיומית. אף הוא בิกש להתרשם יותר לעבודה חינוכית, אולם עומס עבודותיו עיכב בעדו. בשנותיו האחרונות ראה את יעדו ושליחותו בעבודתו החינוכית שעשה בחיבוריו.

נולד בברלין ביה' ניסן תרע"ז ונפטר בתל-אביב ב-ג' סיוון תש"י. אביו, יעקב ברט, היה מגדולי המורים בדורו, פרופסור באוניברסיטה ברלין וגם מרצה לתנ"ך ולשפות שמיות בבית המדרש לרבניים מיסודה של חותנו ר' עוריאל הילדהייםר. אהרן ברט קיבל חינוך מסוי רתי בבית-הספר של "עדת ישראל" בברלין ובבית מדרשו של סבו ר' עוריאל הילדהייםר, וכן למד תורה מפיו של ר' זלמן ברוך רבינקוב תלמיד חכם מובהק מליטא, שি�יב בגרמניה ועסק בתורה ובחכמה. קיבל חינוך מקיף בגימנסיה קלאסית ובאוניברסיטאות של ברלין ושל היידלברג, שהבחן למד משפטים וככללה. עוד בהיותו תלמיד-גימנסיה הצטרף לתנועה הציונית. השיאו לכך פרופסור הרמן שטרוק, וממנו גם קנה את השקן הראשון בכיספו הראשון שהשתכר. בעודו צער, יצא לו מוניטין כמשפטן-כלכלי, והוא שימש יועץ משפטי לתשתיות הנחושת של קרויביו מבית הירש ולאחד מגדולי הבנקים שבברלין. בשנת תרצ"ג, כשתפס היטלר את השלטון, עלה ד"ר ברט עם משפחתו לארץ-ישראל והוסמך מחדש כעבור חוזדים מספר לעורך דין, ופתח לשכה בחיפה. בשנת תרצ"ח נתמנה כחבר בהנהלת הבנק אנגלרי-פלשטיינה (עתה בנק לאומי), ועבר לגור בתל-אביב. משנה תש"ז ואילך כיהן כמנהל הכללי של בנס זה ושל החברות המסעופות ממנה. משעה שקמה המדינה ועד

שנתיסיד בנק ישראל, אירגן ד"ר ברט גם את מחלקה הוצאה שליד הבנק, ועל ידי כך היה האחראי לכינון המטבע הישראלי, ובמידה רבה למדייניות הפיננסית של המדינה, ביחוד בראשית צעדיה. הוא היה חתום על שטרות הכסף הראשונים של מדינת ישראל. בקרב המוסדות הכלכליים-פיננסיים של המדינה נשמרה השפעתו הרבה עד תום חייו.

ד"ר ברט כלל בעבודתו הציונית כמה תחומיים. משנת תר"פ לערך שימש ראש המורוחי בגרמניה וגם היה חבר הנהלת קדרתיסוד. אותן שנים התמסר גם לניהול מוסדות של קהילת "עדת ישראל" בברלין. אבל מעולם לא הפק ל"עסקן", אלא נשאר בלתי-תלויה מבחינה כלכלית,

עצמאי בדרכיו אף כלפי ארגונים שאוות הוא שירות.

כבן שלושים ואחת, בקונגרס הציוני השני עשר, נבחר ד"ר ברט כ"ז'ורדרין הקונגרס". בתפקיד זה שיפוש כשביע-עשרה שנה וגיבש אותה תקופה וגם אחרת, כאחד מן המשפטנים היועצים הקבועים של המוסדות הציוניים. את שיטת המשפט להלכה ולמעשה במוסדות ההסתדרות הציונית. בקונגרס הציוני העשרים ושנים, בשנת תש"ג, נבחר לאב בית דין הקונגרס, ובתפקיד זה כיהן עד פטירתו.

בעת מלחמת העולם השנייה נקרא ד"ר ברט לראשונה מגבית התעשייה. הוא יצר תוך זמן קצר את הכלים להטלה מסים לאומיים מרצון, יסוד המסים הממלכתיים בקום המדינה. אף הוא פעל למימון הгинוס למלחמה בהיטלר ול"האגנה". ובהגיעו בשירות איוב על השמדת יהודי אירופה, התרבה המשימה, וד"ר ברט היה לנשיא "מגבית ההתגניות וההצלה".

בשנותיו האחרונות חלה במחלה לב חמורה שמנעה החלים לכואורה, אבל רק בכוח הרצון הבהיר שלו התגבר על תקלותיה. עתה מצא פנאי לעובdotו העיונית, וכותב את ספרו דורנו מול שאלות הנצח. בפרק "טוב ורע" (עמוד 147 במהדורתנו) הוא מספר על מחלת ילדות שפקדתago, אשר בגילויה הראשון נראית כרע ולבסוף צמחה ממנה ישועה. אף עתה רק על-ידי התלשותו מן הבנק ניתנה לו האפשרות לעסוק בעבודתו הספרותית. לפי שהוא היה רגיל לעשות את עבודתו בכנענות ובדיקנות. בדק כל מקור שנסתמן עלייו, וקדא ספרים הרבה

לצורך העבודה. וכל מי שיטול את מהדורה הראשונה של הספר וишוננה אל מהדורה השנייה יכיר בשינויים המהותיים שבאו בה, יוכל למלוד מכאן על דרך עבודתו. פעם ציטט ספר מכליל שני, לא יהיה בטוח שהתרגום היה מדויק. הוא הזמין במיוחד את הספר המקורי מארצות הברית ותיקן על-פיו את הנוסחה. הוא לא היה מיראי ההוראה, אבל רצינותו הרבה היא שמנעה אותו מעשות ספריהם הרבה.

כשהחלים מן המחללה הוא שבאמין לעבודתו הפעילה בבנק, אבל לבו היה בחדר עבודתו, ספריו וכתביו. אוטם ימים מסר לנו את כתבי-היד של הספר "דורנו מול שאלות הנצח". הרבה בעיות נתלו על מעשה הספר. בעיות של נסוח ומיבנה. היו גם סוגיות ענייניות שחייבו שיקול דעת. מעשה הכספי לא געשה בקצב שנראה לו. זוכרני ששאלתיו פעם מדוע הוא דוחק כל-כך לסיים את הספר, הרי ספר טוב אינו נפסל בリンנה, ודומה שיפה לו לכתבי-יד שיהא מונח פרק זמן עד שיופיע? ברט ישב בחוש ואפור מאחוריו שולחן עבודתו המפואר שבבנק. בעיניו, שכרגיל היו שמחות, צלולות ובהירות ניבט פחה, ובכלל לא קול אמר: חי האדם אינם נצחים. מחלתי הייתה לי אותן התוראה מעת הבורא שנפשי נקראת לחזר אל יוצרה. ואם החלמתי בעורר ה' מחלתי הריני מבין שניםות חיים אלה ניתנו לי לא לשם השיגרא בעבודת הבנק, אלא לעשות נפשות לה' ולתורתו בקרוב הנOuter. זו חובתו לעצמי ולבורא לעשות בשנים שעוז נותרו לי. עד שלא תסתימם הדפסת הספר לא אוכל לגשת לעבודה חדשה, "זבעל-הבית דוחק". לימים כשהספר יצא לאור, אמר לא פעם שככיתבת הספר היא שננתנה לו כוח להתגבר על מחלתו. ואכן, ככל שהספר זכה לתפוצה גדולה יותר, החלים יותר. הוא שמה על כל תגובה חיובית לספר, וננתן דעתו על כל דברי הביקורת שנכתבו או נאמרו לו. ומשזהה הספר להצלחתו הגדולה ונתרגם למספר לשונות, ראה בכך את חסד השם.

חודשים אחדים לפני פטירתו, קראנו לשיחת. הוא דיבר אז על עבודתו הספרותית. אותה שעה עמד בעיצומה של עבודת הכנה של ספר חדש, שענינו פירוש פרקי הבריאה שבבראשית על-פי המדע החדש. בשלב ראשון הכנין ספר שככל דברי הראשונים ואחרונים שנאמרו באותו עניין, ועמד לכתוב להם דברי מבוא ופרק סיום. ספר

זה נועד להיות מבוא לספר שעתיד היה הוא לכתוב לכשיפרוש מן הבנק. בסימנה של השיחה העלה את בקשו שלכשתאול המהדורה השנייה של "דורנו מול שאלות הנצח", ונכנס בספר אחד את כל מה שכח בסוגיות היהדות והשקפת העולם. לא העלינו או על לבנו כי יצא ספר זה ועינו הטובה וידו הברוכה של מחברו לא תעטוקנה בו. לפי שהכפר נזק באמת אותה רחבות אופק ובחרות המחשבה של ד"ר ברט.

כינסנו את כל הדברים כמוות שניתנו בדפוס במהדורותם האחרונות בח"י המחבר. וכיון שהחיבורים נכתבו בתקופות שונות, יש בהם דברים הנראים ככפילות, אבל כל חיבור יש לו גוון ומאנ, והם בבחינת דברי תורה שהם "ענינים במקום אחד ועשירים במקום אחר". השתדלנו

לلتכדרכו ולסדר את הדברים לפי שיטתו ולפי רוחו.

בחרנו לתת בראש הספר את הקונטרס "מצוות למה ניתנו" משום שהוא ראש לבב עבודותיו, וב"דורנו מול שאלות הנצח" הוא מסתמן עליון. וזה גם פתח כניסה לעולמו של המחבר ולשיטתו. הוא היה אומר: אני מחליטים מתוך דעתן הופשי לקבל על עצמנו קיומן של המצוות ועל מלכות שמיים, מפני שאנו מאמנים בדבר' ובתורתו. אם בני אדם מקבלים על עצםם את התורה מתוך אמונה בה/, מוצאות שאיופתו לנו לחסד ולצדק את המרצנן בתורה כפי שהשתדלתי להסביר בספריו "דורנו מול שאלות הנצח".

חיבורו העיקרי היה ספרו "דורנו מול שאלות הנצח". הספר זכה להכרה מרובה. אולם כמו גם עוררין על דרכו, וטענו שרاوي היה לו לכתוב ספר על בעיותיו המיוודות של דור הגאולה. אבל דעתו לא הייתה כך. הוא לא הקל בחשיבותן של בעיות אלה, אבל סבור היה שאין הן בבחינת שאלות הנצח. שאלות הנצח הן אותן השאלות אשר כל אדם בכל עת ובכל מקום עומד ושותל, וכדבריו של עקיבא בן מהללאל: "מאיין אתה, لأن אתה הולך ולפניך מי אתה עתיד ליתן ווחשבון" (אבות פרק ג, א). ועל שלוש אלה בנה את הספר.

הוא פתח את הסדר בדיוון על הבריאה, ולא פתח בפרק של תורה מן השמים, לפי שקדם לכל דבר ביקש להוביח לפני הקורא שהתורה ניתנה לנו במעמד הרبيני. החיליה הוא מתיר לפני המעין ספיקות

אחרים, וסביר שאנו נתונים לשפטון ה', וمبرור את ההכרה שהשם הוא האלוהים ואין מציאות אחרת בלאדיו. לדעת ברט אין להגיע להכרה בזאת במישרין ובדרך מדעית, אלא אם כן מסבירים תחילת את מעשה הבריאת. הוא לא נתקוון לזלול במידע. להיפך, במקרים רבים הרבה דיבר על חשיבותו של המדע, אף תבע שצעררי ישראלי, לרבות חובשי בית-המדרשה, יעסקו בו. הואאמין תבע שבחרית הלימודים לא תהא מותוק שיקולים של נטיית הלב גרידא או מתוך שיקולים של התקדמות בחיים. אלא חפץ שהלימוד יהיה לפי צרכיה של המדינה. אולם כשדיבר על הכרת ד', ביקש להראות שיש דרך מקבילה בדרך של האמונה וגם בה אפשר להגיע להכרה זאת. אמת אחת לעולם ואני שתי אמיתות לעולם, ולאמת האחת אפשר להגיע בשתי דרכים: בדרך של מדע ובדרך של אמונה. קשה ללמד אמונה. אבל אפשר לחזק אותה בלב עליידי שמראים לעניין האדם גם דרך מביאה אותה הכרה, שהאמונה מביאה אליה.

מן הדיוון בבריאת עבר לדון באדם. כאן הציג זו לעומת זו את החוקיות שבבריאת ואת האדם, שלפי כל תפיסתנוינו נתון לחוקיות זאת והוא בעל בחירה. הוא סבור שזו הדרך הטבעית להביא את הקוראים ואת התלמידים לתפיסה של תורה מן השמיים. ומשmagיעים להכרה זו, ולאמונה זו, יש מקום לשאלת: מה נוננת לנו התורה במציאותה. ואז יש לו לאדם בית קיבול לקבל בו את אמיתותה של התורה, ולראות את דרך החיים שהוא סוללת לפני האדם.

כל השאלות שעסק בהן הן שאלות אשר כל אדם צריך לשאול בכל שעה ובכל מקום שהוא עומד, אם לא ירצה שתהייו יהיו כגלגול המתגלגל מאליו. אם יגע וביקש ומצא את המפתח של האמת הרי הוא מצואה להשתדל לפתחו עלי-פיו את בעיות זמנו. על כן מצא מקום להכנס למחודרת השניה של הספר את הפרק: "דורנו لأن", שמננו כמה מסקנות לעניין בעיות זמנו מתוך התשובות על שאלות הנצח. בשום פנים לא קיבל את הדעה כי מי שمدלג על בעיות חשובות של זמןנו ומסתפק לחת תשובות על בעיות הנצח בלבד — מסכן את תשובהתו שת庵ד מהן האקטואליות שלhn. בעיות הנצח במשמעות המוגדרת לעיל אין מפסידות את האקטואליות שלhn.

לאחר מכן באים שני מאמריהם: האחד "חינוך לאמונה", שהוא בבחינת המעשה בעקבות המדרש, והאחר "התשגהה במקרא". בסוף הספר באה הרצאה על הנושא "מה גותנת הדת היהודית ליהודי שאין מאמין". הוא נשא את הרצאה ביום מלחתת העולם השנייה, ובה מתי גילית דמותו של ד"ר ברט, המאמין התמים ששאף לאחד את כל חלקי העם בדרך התודהה. בסוף הספר נתנו מפתחות מפורטים שעשוים להיות לעזר למדריך, למורה ולכל מי שמעיין בספר.

ספרנו עוסק בסוגיה אחת. עובנו של ד"ר ברט גדול יותר, והוא כולל את ספרו בגרמנית "אורחותDOCסיה וצינונות", שייצא לאודו בשנת תר"ף בברלין, בספר מאמריהם הרבה המאים את הבעה לכל צדדיות את מעמדו של המורה בתנועה הציונית ואת יחסיו להסתדרויות דתיות אחרות. על "דרכי המוזח" כתוב גם בהטור. כתוב גם חברתו על מהותה של קרון-היסודות — "קרן מלכתית יהודית" (ירושלים תש"ד). כן פירסם בשנת תש"ח קונטרס בלשון האנגלית בשם "מכtab לידיד אנגלי". באותו קונטרס הוא העיר בין השאר את תשומת לב האנגלים לכך, שעלייהם לראות במתן הצהרת בלפור ובקבלת המאנדרט על ארץ-ישראל את יד ההשגה, וכי רק הודות לכך יכול בריטניה לנצח במלחמה עם היטלר, לפי שארץ-ישראל שימושה לה מקום בטוח לרכיבו צבא ולהקמת בסיסים אויריים. עובנו כולל גם את נאומיו בקונגרסים ובועידות השונות ואלפי מכתביו בענייני ציור ומדינה, ומאמדיו בעניינים אלה. יש בדברים השקפת עולם רחבה ומודה דרך מוסדי לעשיים במלאת הבניין והגאולה.

•

דמותו הייתה דמות מחניך ומורה. אמונתו העמוקה, עם הטעויות שבhilic和平 theyם שיחדו את דמותו. הוא לא היה מתבודד במוועדיו, אלא היה מהפשך דרך להשפה בלתי אמצעית. ואת הדיבור "ללמידה וללמידה" פירש לעצמו כפשותם של דברים. אף היה מוכן להרצאות בפני חזאים של משבילים בתל-אביב, בפני חבדים בקיבוצים הדתיים, או בסמינרים יוניים של נגעות הנער ואף בפני דרדרים בבית-ספר בתל-אביב. עליכן גם בחור את המדור הדתי במחלקה לענייני הנער ותתלוון למול

של ספריו. ידע יפה כי על-ידי המדור הדתי יגיעו ספריו להמוני הנודע הדתי הצריכים להם. לא היו לו יומרות של חדש ויוצר דרך חדשה. הוא נטל לעצמו תפקיד של מנהה, של מוסר תורה רבותיו בכלים חדשים ומחודשים. דמות המחניך שבו נתגלתה במיוחד בביתו. מדי שבת בשבתו היה קבוע שעה של לימוד לבניו ולחבריהם. למדו פרשת-השבוע ועסקו בבירור בעיות וליבונן, במשא ומתן בשאלות ותשובות בין המחניך ובני הנודע שנפנסם בשאלותיהם התמיימות.

הוא היה מספר (ראה עמ' 229) כי אביו זקנו ר' עזריאל הילדה היימר זל היה דורש מכל אחד מתלמידיו כי מלבד לימודי הקודש ישתלם באחד מענפי המדע הכלליים, ורגיל היה בפיו הפסוק: "בכל דרכיך דעה והוא ישר אורחותיך". תפישתו של ר' עזריאל הילדה היימר וחוגו הייתה להוציא את התורה לחיים, שם להתגדר ושם לפועל. חי המעשה תפשו אצל מקום נכבד. העיסוק הרוחני לעצמו לא נתקבל על דעתם. מכאן יצאו רופאים, עורכידין, אנשי כללה ומסחר — כולם יראים ושלמים. ד"ר ברט זל היה בין המוחדים שבם. את המצווה החינו בית הזאת של "בכל דרכיך דעהו", דומה, הגשים הנכד כל ימיו. כל מעשיו נקו לאפיק אחד של עבודה זו. לא היו מחייבות וסתירות במערכות חייו.

"נכון הדבר" — כך כתב — "כפי ירשתי מר' עזריאל זל דרךامي זל את השאיפה להARMONIA. מאושר אני שנפל גורלי בגدون זה הבנאים. ובפרק 'עולם הזה' השתדרתי גם להביא את ההוכחות כי שאיפה זו היא באמת מדרוכה של היהדות. יחד עם זה ירשתי מאביו זל שאיפה חזקה למדע, לחקר ולהשתדר לממצא את האמת". תפישתו זאת הביאתהו לראות את דת ישראל כיחידה שלימה המקיפה את חייו האדם מיום הולדתו עד יום מותו וממן הבוקר עד הערב (עמוד 46). אף תפישתו הסוציאלית והחוש החזק שלו לצדק נבעו מכאן. אין מקום לרעב בעולם — לו יחלקו בחלוקה צודקת את המזון (עמ' 24, 150 ועוד). הוא מרבה לדבר על ערכיה הסוציאלי של השבת, בנוסף לערכיה الآחרים (עמ' 165 ועוד הרבה). הוא מאמין בתיקון האדם ואף רואה את האנושות כולה שהיא עשויה להגיע לתיקון. "אחדות המבנה של כל העולם משקפת את האחדות העילאית של הבורא. וכשאני מצטרף

בתפילה למלכים ('ה') אחד' את הפסוק 'ברוך שם כבוד מלכותך' עולה במחשבתי התפיסה החדשת הוותם".

אמונתו בהשגחה הייתה עמוקה והוא ראה את ידה בכלל, גם בחיה הפרט וגם בחיה האומה. ופרקים מאלפיים כתובים בספר על נושא זה. הקמת המדינה נראית בעיניו כהגד' ה' והוא מדבר הרבה בספריו על יעדיה ודרך של המדינה. "דרשונו מן העמים את הזכות לחדר את מדינתנו. ביססנו את הדרישה בתהווה על מה שהיה בעבר, זוכינו, עכשיו עליינו לבנות באמת ההווה על העבר ולמלא את המՏגרת המדינה חוכן ישראלי אמיתי" (עמ' 121). היו בכך גם דברי ביקורת, בבחינת גאננים פצעי אוּהָב. האמין באמונה שלימה בבית גואל צדק במהדרה בימינו.

SAMPLE לדמותו היה שעתו האחרונה. ישב וכותב פרק בספרו החדש. השלים את הפסוק "מה גדו מעשיך ה'" והניח עטו מידו. ובפסוק של הילל ליבורא העולם נפטר מחיי עולמו.

"אין עושים נפשות לצדיקים שדרבירם הם זכרונם". מעשה החינוך בזכור ובספר של ד"ר ברט – זו פינה חבויה במערכת החיים של איש רב-פעלים שנפו בחיה המעשה והיצירה, ושורשו בעולם הרוח של ישראל לדורותיו. זכה, וספריו מלאים את מחנכי ישראל וחניכיהם בארץ ובתפוצה, ושפתו עדין מדובבות בארץ-ההרים.

*

עם קיום צוות המחבר ומסירת הספר לציבור הקוראים חובה נעימה לנו להודות להנהלת הבנק הלאומי לישראל שתרמה סכום ניכר להדי-פסת הספר, וכיבה בכך מחדש את זכרו של מנהלה הכללי המנוח. ד' יהודה ברט יצ'ו, בן המחבר, עמד לימיינו במעשה הספר בעצה ובחדרכה. כן סייע עמו בעצה הרב ד' אוריאל הילדההיימר נ'ז'י. בן דודו של המחבר. ד"ר דב ירדן נעה לנו וקרא הגהה של הספר. עיניו הטובה הוסיפה לספר ולשיפור סגנוןנו. מר י' חנני תרגם את הרצאה בעמודים 315—334. מנהל המדור הדתי מר עקיבא קסטנבוים עשה למען הוצאת הספר וזרז את הופעתו. לכולם התודה והברכה!